

»TÄÄLLÄ ON HIRVIÖ, LEIKISTI.» KOLMI- JA NELIVUOTIAIDEN PÄIVÄKOTILASTEN KESKUSTELUT

—◆—
MERJA KARJALAINEN

VÄITÖKSENALKAJAISITESITELMÄ
OULUN YLIOPISTOSSA
30. MARRASKUUTA 1996

Suomen kielen tutkijat ovat viime vuosikymmenelle saakka käsitelleet myös puhuttua kieltä suomen kielen rakenteen kuvaukseen liittyvin perinteisin käsittein. Tämä terminologia onkin yleensä riittänyt valittujen tutkimusongelmien käsittelyyn. Esimerkiksi dialektologiassa ja lapsenkielen tutkimuksessa, joissa materiaalina on käytetty puhuttua kieltä, sitä on tarkasteltu pääosin kielimateriaalina, jossa dialogisuus on tullut esille lähinnä vain merkitysten tulkinnan yhteydessä.

Puhutun kielen pääasiallista ilmenemismuotoa, keskustelua, on suomen kielessä tutkittu vielä hyvin vähän. Keskustelupuhe ja keskusteluun liittyvä rakenteellinen jakottelu, esimerkiksi puheen vuorottelu, eivät ole kuvattavissa perinteisin käsittein. Paitsi erilaisen käsitteistön ja erilaisen tarkastelutavan keskustelun tutkiminen vaatii tutkijalta jopa uudenlaisen asenteen kieleen,

uudenlaisen ajattelutavan siitä, mitä kieli on. Lähtökohtana keskustelun tutkimukseen kielitieteessä on se, että myös keskusteluun liittyy säännönmukaisuutta ja tietyn käsitteistön avulla vähitellen kuvattavissa oleva kieliopillinen systeemi, joka on kielitieteilijän käsiteltävissä aivan yhtä primaaristi kuin mikä muu tahansa kielen muoto.

Olen pyrkinyt selvittämään omassa väitöskirjassani leikki-ikäisten lasten päiväkotikeskusteluja. Tutkimukseni näkökulma lasten keskusteluihin on hyvin soveltava ja monitieteinen, ja käsittelytapa saattaa jopa hämmentää perinteiseen suomen kielen tutkimukseen erikoistunutta tutkijaa. Olen soveltanut käytössä olevaa terminologiaa tutkimusmateriaalini analysoimiseen ja tutkimusongelmieni selvittämiseen hyvin eklektisesti, koska yksikään käytössä oleva menetelmä ei riittänyt kyllin kattavaan kuvaukseen.

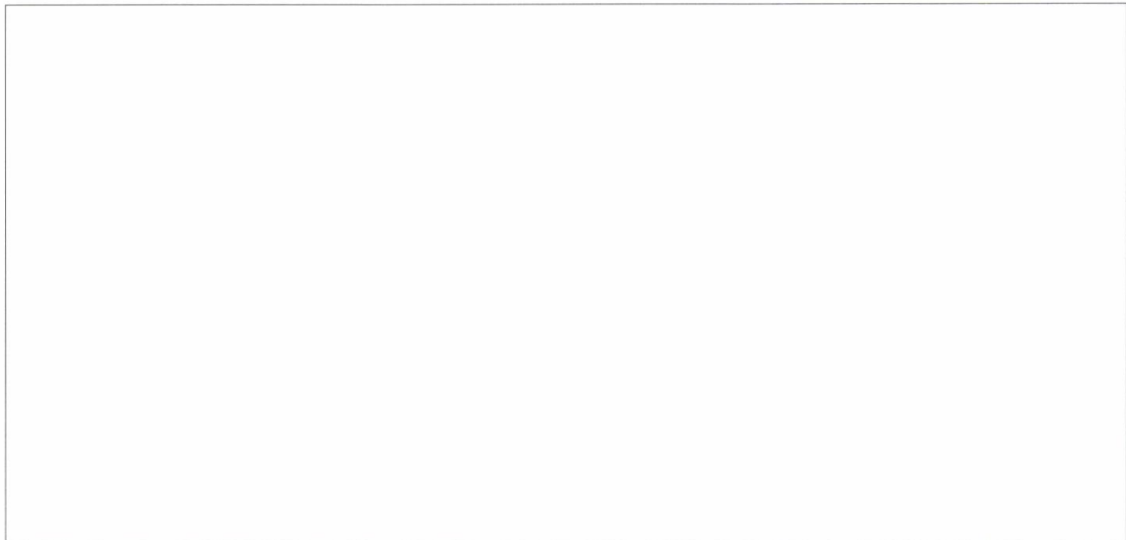
Tarkoitukseni on nyt koota ajatuksiani kolmi- ja nelivuotiaiden lasten keskustelun taustatekijöistä ja valmiuksista eräänlaisen mallin avulla.

▷

Lähtökohtana tässä mallissa ovat lapsen normaalit biologiset edellytykset, joita kuvaa mallin uloin kehys. Käsitän tässä biologisen hyvin laajasti niin, että se sisältää kaikki ne fyysiset ja psyykkiset edellytykset, jotka lapsi tarvitsee kehittyäkseen nor-

maalilla tavalla. Tämä edellyttää siis mm. sitä, että hänen aivonsa kehittyvät tavalliseen tapaan, hänellä ei ole erityisiä ongelmia puheen tuottamisessa ja että hän saa riittävästi myönteisiä virikkeitä kehitystään tukemaan.

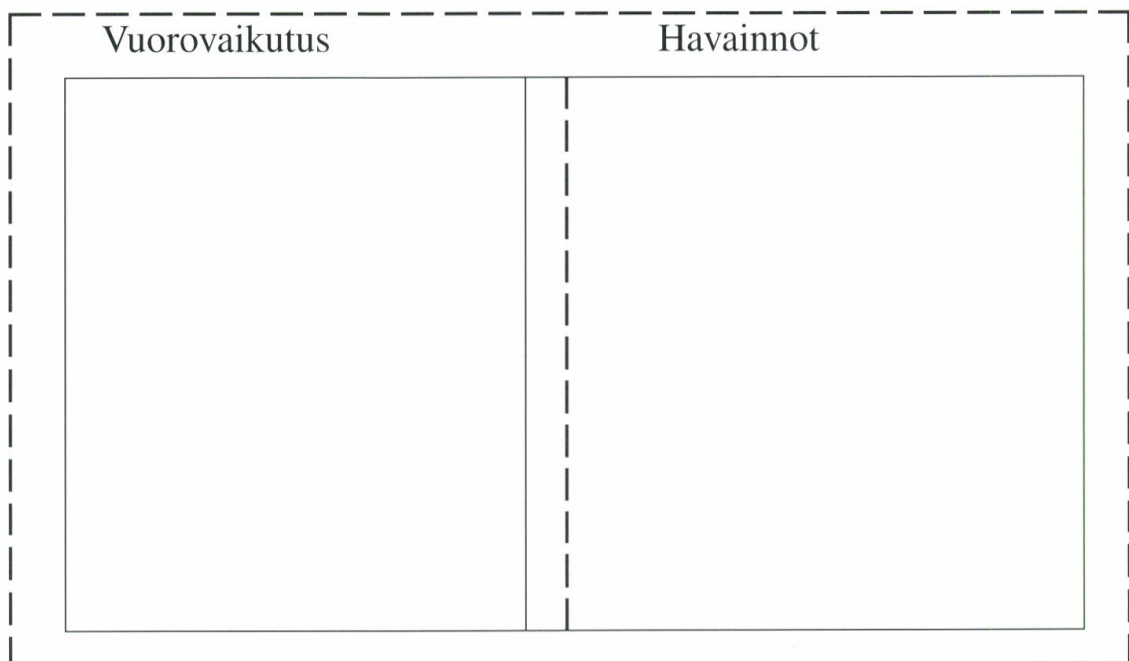
Lapsen keskustelutaidot Biologiset edellytykset

Mallin toinen kehys jakautuu vuorovaikutukseen sekä havainnointiin. Lähtökohtana on siis se, että lapsi tarvitsee keskustelutai-

tojensa kehittymiseen sekä vuorovaikutusta ympärillä olevien ihmisyksilöiden kanssa että havaintojen tuomaa lisätietoa.

Lapsen keskustelutaidot Biologiset edellytykset

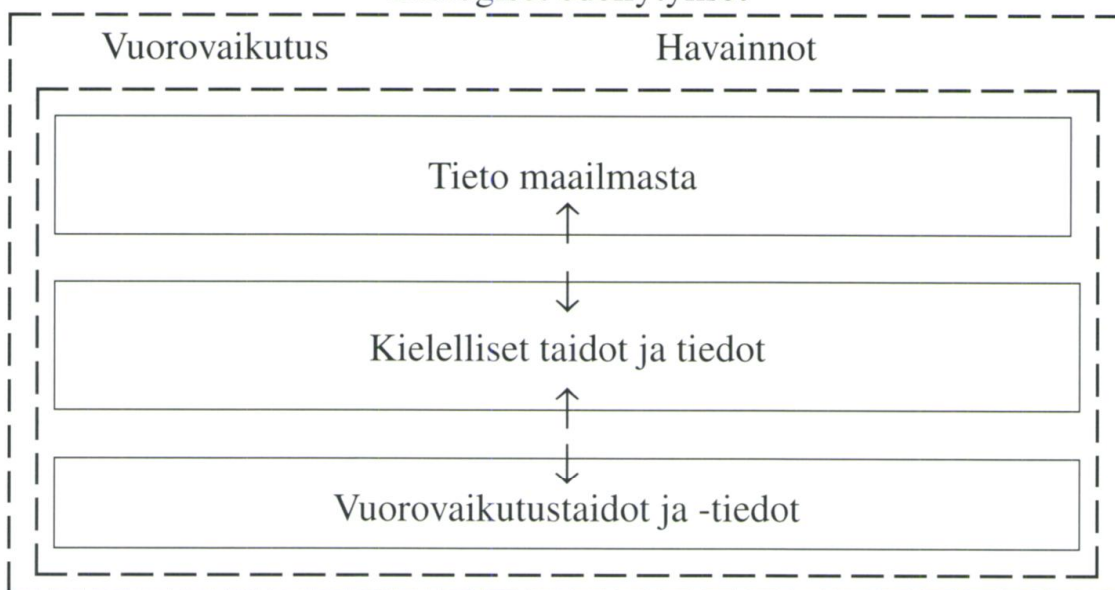
Vuorovaikutuksen kehukseen liittyy normaalikehityksessä sekä varttuneemman henkilön sanallinen dialogi kieltä oppivan lapsen kanssa että muut puheeseen ja äänenkäyttöön sekä keskustelua säästäviin kielenulkoisiin tekijöihin liittyvät seikat. Tärkeitä keskustelutaitojen kehityksessä ovat paitsi kontaktit varttuneempien kielenpuhujien kanssa, myös lapsen vertaiskontaktit toisten lasten kanssa.

Havainnoinnin (ja aistimisen) kehys korostaa sitä, etteivät lapsen keskustelutaidot kehity vain dialogissa toisten puhujien kanssa, vaan lapsi toimii kaiken aikaa itse myös havainnoijana: kuulijana, katsojana, tunnustelijana, tuntijana, maistajana ja haistajana.

Kehysten risteäminen valottaa sitä, miten havainnointi liittyy koko ajan myös vuorovaikutukseen ja vuorovaikutus hyvin monissa tilanteissa toimii havaintojen teon taustana.

Mallin ytimenä on kolmijako, joka kuvaa karkeasti keskustelijan tarvitsemia taitoja ja tietoja, jotka leikki-ikäisellä lapsella ovat ainakin osittain jo hallinnassa. Ylin ydinkehys koskee lapsen tietoja maailmasta: keskustelija tarvitsee selvittääkseen edes jossakin määrin arkielämän keskustelutilanteista tietoja ympärillään olevista objekteista, asioista, ominaisuuksista, suhteista ja lainalaisuuksista. Näitä tietoja hän on saanut ja saa koko ajan lisää näiden kahden kehysten puitteissa.

Lapsen keskustelutaidot Biologiset edellytykset

Lapsen keskustelutaitojen kehittyminen on lähtenyt liikkeelle lähinnä vanhempien sanoittaessa ja selittäessä lapsen ympärillä olevia kohteita, asioita ja niiden välisiä suhteita osittain lapsen antamien erilaisten sanattomien huomionkohdistusten pohjalta. Myöhemmin lapsi osallistuu myös itse sanallisesti mm. kysymystensä ja väitteidensä kautta maailmansa selvittämiseen. Taval-

la tai toisella lapsi on siis mukana vuorovaikutuksessa alusta alkaen. Myös havainnoinnin (ja aistimisen) pohjalta lapsi tekee päätelmiä ja luo koherenssia ja koheesiota omaan kaiken aikaa muuttuvaan ja elastisesti kehittyvään kuvaansa itseään ympäröivästä maailmasta. Lapsen tekemät havainnot ja päätelmät tukevat normaalitilanteessa myös lapsen keskusteluvälmiuksien

kehittymistä. Joka tapauksessa 3–4-vuotiaan lapsen tieto maailmasta on vielä puutteellinen, ja se on havaittavissa myös lasten keskusteluista.

Toinen ydinkehys kuvaa lapsen kielenhallintaa. 3–4-vuotias lapsi tarvitsee ja hänellä on kielensä fonologiaan liittyviä taitoja ja kehittyvää tietoa. Niiden avulla hän hahmottaa sanojen foneemirakennetta, joka reaalistuu sanoja tuottaessa. Fonologiaan liittyvästi lapsi tarvitsee ja käyttää hyväkseen myös kielensä prosodisia ominaisuuksia sekä erilaisia äännähtelyjä, joilla on usein myös vuorovaikutuksellinen tehtävä.

Lapsi tarvitsee keskustellessaan luonnollisesti myös sanoja. Kolmi- ja nelivuotiailla lapsilla on vielä pienehkö sanavarasto käytössään. Keskustelun kontekstissa he kuitenkin oppivat koko ajan sanoja lisää ja kiinnostavat itse ja kiinnittyvät kumppaniensaakin huomiota sanoihin.

Lapsen sanaston ja sanojen semanttisen puolen kehittyminen on erittäin mielenkiintoinen ja monivivahteinen prosessi, josta on kirjallisuudessa useita erilaisia teorioita. Niihin en aio tässä yhteydessä puuttua tarkemmin. 3–4-vuotiaiden lasten käyttämien sanojen semanttinen kehitys on joka tapauksessa keskeneräistä, ja monet sanat poikkeavatkin vielä merkityksiltään aikuisien merkityksistä. Tätä kuvaa esimerkiksi seuraava kolmivuotiaan lapsen ja hänen äitinsä keskustelu:

L: onko karhu olemassa?

Ä: on.

L: onko susi olemassa

Ä: on.

jne.

L: mutta missä se OLEMA on?

Esitetty esimerkki kuvaa myös rakenteellista ja semanttista morfologista ja morfosyntaktista taitoa, jota lapsi tarvitsee sanojen taivuttamiseen. Esimerkki osoittaa, että lap-

si tunnisti *olemassa*-sanan sijapäätteen foneemirakenteen, paikkaa ilmaisevan merkityksen ja sijainnin sanan lopussa sekä taivutetun sanan aseman lauseessa/lausumassa. Morfofonologinen, morfologinen ja morfosyntaktinen taito onkin jo 3–4-vuotiailla lapsilla melko hyvin hallinnassa, niin kuin Jorma Toivainen, oululaisen lapsenkielen tutkimuksen isä, on omassa väitöskirjassaan ansiokkaasti selvittänyt.

Lapsi tarvitsee myös valmiuksia ja taitoja sanojen yhdistämiseen erilaisiksi lauseiksi ja kompleksisemmiksi lauserakenteiksi. Puheen kannalta on tällöin kyse erilaisista, erilaajuisista ja erilaisista suhteista sisältävistä lausumista. Kolmi- ja nelivuotiailla normaalisti kehittyneillä lapsilla on jo hyvät mahdollisuudet tuottaa monenlaisia lausetta laajempia lausumia.

Termi *lausuma*, jota jo nykyään laajasti käytetään kuvaamaan puheen »virkkeitä» keskustelussa, johdattaa meidät kuviossa alimpana olevaan ydinkehykseen. Keskustelevalta lapselta tarvitsee runsaasti myös pragmaattisia, kielenkäyttöön liittyviä taitoja ja valmiuksia. Juuri tässä on se alue, jota perinteinen kielenkuvaus ei ole paljonkaan käsitellyt muuten kuin sivuamalla sitä semanttisen kuvauksen yhteydessä. Tärkeä seikka, jonka puhuja kohtaa keskustelussa, on vuorovaikutteinen yhteistyö.

Keskustelun rakenteessa vuorovaikutteisuus näkyy puheenvuorojen käyttäjien vaihtumisena ja toisiinsa yhteydessä olevina puheenvuoroina, jotka joko parittuvat tai muodostavat muunlaisia ryhmittymiä. Lapsi on jo pienestä pitäen harjoitellut vuorottelua eri muotoina. Keskustellessaan toisten puhujien kanssa hän joutuu huolehtimaan siitä, että saa puheenvuoron itselleen. Hänen täytyy myös paitsi työstää ja tuottaa oma puheenvuoronsa, myös kiinnittää toisen puhujan huomio omaan puheenvuoronsa. Oman puheenvuoronsa jälkeen hänen täytyy pystyä luovuttamaan puheen-

vuoro toiselle puhujalle ja vuorostaan kuunnella ja pyrkiä ymmärtämään toisen puhujan osuus vuorottelussa. Toimiessaan sekä vaihdon (= vierusparin) aloittajana että aloitukseen reagoijana lapsi harjoittaa kielenkäyttöä hyvin monipuolisesti ja monelta kannalta.

Puheen vuorottelun lisäksi keskusteluun liittyy hyvin monia muitakin tärkeitä tekijöitä. Keskustelupuheessa käytetään esimerkiksi lausumia lukuisissa eri funktiossa tarpeiden ja tilanteiden mukaisesti. Tämän taidon kolmi- ja nelivuotiaat lapset hallitsevatkin jo melko hyvin. Myös sanat saavat erilaisia vivahteita, uusia konnotaatioita puhetilanteista käsin. Samoin lausumat voivat sisältää erilaisia implisiittisiä merkityksiä, joita keskustelija tulkitsee yhteistyötä tehdessään. Gricen kuvaaman keskustelun implikatuurin tai mm. Karttusen käsittelemän pragmaattisen presupposition käsitteiden kuvaamalla alueella 3–4-

vuotias lapsi ei välttämättä operoi täysin aikuisen mallin mukaisesti. Esimerkkinä epäsuorien viestien hahmottamisongelmista voisi toimia tilanne, jossa lapsi tulkitsee *Onko äiti kotona?* -kysymyksen tiedustelemaan todella pelkäänsä äidin kotonaoloa eikä pidä sitä samanaikaisesti puhelimeentulon pyyntönä niin kuin aikuinen.

Keskusteluun liittyy myös monenlaisia muita tekijöitä, joita keskusteluyhteistyössä voidaan analysoida esimerkiksi Gricen maksimien tai Goffmanin ja myöhemmin Brownin ja Levinsonin mukaisesti puheen kohteliaisuusstrategioina. Kolmi- ja nelivuotiailla lapsilla on jo melkoisesti keinoja toimia Gricen maksimien mukaisesti ja myös rikkoa niitä siten, että yhteistyö keskustelussa edelleenkin toimii ja yhteinen merkitys havaitaan. He pystyvät myös taitavasti varioimaan pyyntöjen kohteliaisuutta tavoitteen saavuttamiseksi.■

MERJA KARJALAINEN »TÄÄLLÄ ON HIRVIÖ, LEIKISTI.» *Kolmi- ja nelivuotiaiden päiväkotilasten keskustelujen tarkastelua aktien, puheenvuorojen, teemojen ja erityispiirteiden kannalta.* Acta Universitatis Ouluensis. B Humaniora 24. Oulu 1996.

Oulun yliopisto, suomen ja saamen kielen laitos, PL 111, 90571 Oulu